THEORETICAL CONSIDERATIONS REGARDING PALEOGRAPHY IN THE ROMANIAN SPACE

Ștefan Lifa, Alexandru Fodor
Lecturer, PhD, West University of Timișoara, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: The article aims to provide a systematic review of the main issues related to paleography as an auxiliary science of history. Due to the existence of a multitude of languages and alphabets used for ancient writings, there is consequently a similar number of types of paleography, thus not representing a unitary field. The topic is treated from the perspective of the romanian space, which is why the analysis is limited to the two types used mainly in the Middle Ages in the aforementioned space: latin paleography west of the Carpathians, and cyrillic paleography east of the Carpathian arc. The two are discussed in the general context of their development in the european space, including the evolution of the various forms of writing. A particularly important issue is that of transcribing cyrillic texts into the latin alphabet. The various methods used in this regard are studied, such as reproduction in simplified and complex transliteration (which uses newly created signs such as jeric and paieric), respectively interpretative transcription, the latter being the most accessible to the general public.

Keywords: ieric, paieric, cyrillic paleography, latin paleography, interpretive transcription.

Ca știință auxiliară majoră a istoriei, paleografia reprezintă un instrument de lucru extrem de util pentru istoricii specializați în diverse epoci istorice, indiferent că vorbim de antichitate, epoca medievală sau modernă. În aceste condiții este firesc ca problemele specifice paleografiei să facă obiectul unor studii de specialitate dedicate. Situația este valabilă și în ceea ce privește spațiul românesc. Folosirea preponderentă a grafiei latine și chirilice în menționatul spațiu a făcut ca în mod natural atenția specialiștilor autohtoni în domeniu să se îndrepte cu precădere spre cele două tipuri de paleografie utilizate. Printre cei care au avut preocupări în acest sens pot fi menționați Zsigmond Pál Jakó (1916-2008) sau Sigismund Jakó, cum mai este cunoscut, respectiv Damian Bogdan (1871-1980). Primul s-a specializat în paleografia latină, studiile sale acoperind tema atât la un nivel general, cât și aplicat cadrului mai restrâns al spațiului Transilvaniei. Damian Bogdan s-a concentrat pe paleografia româno-slavă. O contribuție importantă a avut și Henri Stahl (1877-1942), unul dintre fondatorii școlii românești de paleografie. El a și colaborat, de altfel, cu Damian Bogdan la redactarea unui tratat de paleografie slavo-română, publicat în 1936.

Paleografia este disciplina științifică auxiliară a istoriei care se ocupă cu studierea izvoarelor scrise vechi, obiectul său de activitate fiind astfel cunoașterea, descifrarea și transcrierea acestora. Ea arată cum se poate citi un text vechi nedatat și cum se poate deosebi un text fals de unul autentic. Se ocupă numai cu studiul a două categorii de texte: manuscrise și documente scrise pe pergament sau hârtie, spre deosebire de epigrafie, care studiază scrisul numai pe materiale tari. Nu se poate vorbi de o paleografie în sine, pentru că sunt tot atâtea paleografii câte limbi în care s-au păstrat înscrisuri vechi și câte forme sau alfabete s-au folosit pentru aceasta, fiecare cu caracteristici proprii. Există însă puncte comune între toate acestea și ele constituie teoria generală a oricărei paleografii. Se are deci în vedere materialul de scris, uneltele corespunzătoare, dar mai ales grafia și transcrierea textelor respective.

În mod firesc, o astfel de incursiune necesită și o prezentare a elementelor conexe scrierii. Avem aici în vedere suportul și instrumentele de scris. Referitor la primele, trebuie spus că încă din cele mai vechi timpuri, materialele de scris au cunoscut o foarte mare

varietate. Așa cum am menționat deja, paleografia studiază textele de pe pergamente și hârtii. Pergamentul este materialul obținut prin prelucrarea stratului inferior al pielii unor animale, iar *pergamena* (*pergameneum*) este textul scris pe acest suport. Deși a fost cunoscut dinainte, se consideră că pergamentul a apărut în antichitatea greco-romană în secolul al II-lea î.Hr. la Pergam. Se obținea din pielea tratată cu var, apoi degresată și uscată. Era apoi subțiată cu piatră de mare până când se obținea o coală atât de fină și translucidă, încât romanii au numit-o *membrana* sau *charta pergamena*. Pergamentul *vellum,* cel mai rezistent, era confecționat din piele de vițel provenit din Orient. În prima parte a Evului Mediu, până la ieftinirea hârtiei, pergamentul a fost cel mai răspândit suport pentru scris și pictat. Culoarea lui era albă sau gălbuie, dar pentru codexurile de lux se folosea și cel purpuriu pe care se scria cu aur și argint. Pergamentul european era de două tipuri: meridional și nordic. Primul era din piele de capră sau oaie, avea fața interioară pregătită pentru scris și cea exterioară lustruită superficial. Cel nordic, din piele de vițel era lustruit pe ambele fețe. Acest din urmă tip a fost folosit aproape exclusiv în Țările Române, cunoscut sub numele de *coajnic, memvrană, parşemin*. Deseori unele pergamente au fost răzuite, scriindu-se alte texte peste ele. Această categorie de pergamente denumește *palimpsestele* și în prezent. Prin diverse metode tehnice se poate recupera și textul răzuit.

Pergamentele au fost tot mai des înlocuite cu hârtia, descoperită încă din antichitate în China și ajunsă în Europa prin intermediul arabilor. Hârtia este fabricată din substanțe vegetale aduse la formă de pastă și apoi uscată. În compoziția ei intră celuloza sau materia fibroasă, polimer ce se găsește în stare naturală în plante (lemn, paie, trestie). Din compoziția hârtiei mai fac parte și materiile de umplere nefibroase: calcar, sulf, clor, piatră de var, argilă, amidon, coloranți, etc. Până în zilele noastre avem de-a face cu o varietate enormă a tipurilor de hârtie, din care amintim câteva: cretată, de China, de Japonia, de Olanda, duplex, filigranată, parafinată, pânzată, sugătoare sau de tip Biblie. Hârtia cretată este fabricată din celuloză înălbită care o înnobilează și o face rezistentă la apă. Hârtia de China este fină, subțire, ușoară, strălucitoare, de culoare cenușie sau gălbuie. Ea fost confecționată inițial din partea inferioară a cojii de bambus, în prezent fiind utilizată pasta de celuloză. În ceea ce privește hârtia de Japonia, aceasta este flexibilă, ușoară, sidefată, fabricată din partea albă interioară a cojii de dud, făină de orez și vârfuri de cânepă, cu varianta ei imperială destinată cancelariei împăratului. Hârtia de Olanda era făcută din pastă de cârpe, vărgată, foarte rezistentă. Hârtia duplex are, așa cum indică și denumirea, două straturi. Ea este utilizată la legătorie, ambalaje, plicuri. Hârtia parafinată este hârtia devenită impermeabilă prin aplicarea unui strat de parafină. Hârtia de tip Biblie este confecționată din pastă de cârpe și celuloză înălbite, folosite pentru enciclopedii, dicționare, etc.

Instrumentele de scris au fost mai puțin variate, începând cu trestia cu vârful strivit asemenea unei pensule, apoi cea cu vârful ascuțit. Pana, instrument de scris confecționat din pană de pasăre, de cele mai multe ori de gâscă, despicată la vârf, a fost folosită din secolul al IV-lea până în secolul al XIX-lea. Penița, alcătuită dintr-un vârf metalic de formă concavă, despicată și montată la un toc, a fost cunoscută încă din antichitate. Redescoperită în secolul al XVIII-lea, penița din oțel flexibilă s-a răspândit lent și a ajuns să înlocuiască pana abia în secolul al XIX-lea. Tocul la care se atașa era alcătuit dintr-o tijă de lemn sau alt material, prevăzut la o extremitate cu un dispozitiv de fixare a peniței.

Cerneala cu care se scria era obținută din diferite substanțe colorate și era întrebuințată la scris, gravat, apoi la tipărit. Se foloseau diverse materiale precum coaja de frasin, pigmenți vegetali, negru de fum, substanțe animale. Pigmenții sunt particule care se dispersează în liant și dau culoare. Liantul este reprezentat de bitumuri, rășini, ulei de in sau minerale. Ele leagă pigmentul într-o pastă omogenă. De-a lungul timpului s-a folosit o mare varietate de cerneluri, unele foarte rezistente, altele vulnerabile și instabile, cum ar fi cea obținută din anilină. Cea mai veche cerneală este cea de carbon, preparată din funingine în

suspensie de ulei sau clei, preparată și astăzi pentru persistența scrisului. O mare răspândire a cunoscut-o și cerneala ferogalică, insolubilă și durabilă, obținută din acid galic și o sare de fier. Acidul galic provine din gogoși de ristic, întâlniți în excrescențele frunzelor de stejar, spre exemplu. Dezavantajul acidului ferogalic constă în aciditatea sporită a acestuia. În Evul Mediu, titlurile, inițialele, chenarele, numele proprii, citatele, se scoteau în relief cu roșu. De altfel, de la cuvântul latin *ruber*, care înseamnă roșu, își are originea termenul de rubrică. Se utilizează și miniu de plumb, de unde derivă termenul de miniatură. În general, pentru roșu se foloseau diverse minerale care conțineau oxizi ferici, sulfură de mercur. Pentru diversele nuanțe de verde se utiliza acetat de cupru sau carbonat bazic de cupru. Pentru alb se folosea carbonatul bazic de plumb, printre altele.

Călimările erau din sticlă, porțelan, metal. Diecii din Evul Mediu țineau cerneala într-un corn prins la cingătoare. Copiștii de manuscrise aveau însă pe pupitru două călimări pentru cerneală neagră, respectiv roșie. În secolul al XVIII-lea s-a început în Marea Britanie fabricarea călimărilor din sticlă. Tot în spațiul britanic a apărut și călimara cu marginile răsfrânte înăuntru, care avea avantajul că nu se vărsa la răsturnare. Existau călimări de campanie, de forma unor flacoane mici cu gâtul îngust, prin care nu putea trece decât pana de gâscă. Ele se purtau la piept într-un buzunar lateral.

În ceea ce privește tehnica scrierii, aceasta a variat după epocile istorice, după instrumentele folosite, de la bine cunoscuta poziție a scribului egiptean până la pupitrul înclinat (*chatedra*) în epoca medievală sau masa de scris.

În ceea ce privește istoricul paleografiei ca știință, el poate fi urmărit până în secolul al XVII-lea. Elementele de bază ale paleografiei au fost enunțate de savantul Jean Mabillon (*De re diplomatica*, 1681), care considera că cititul corect al documentelor este o condiție indispensabilă criticii diplomatice. Legile fundamentale ale paleografiei au fost formulate de Bernard de Mountfaucon în lucrarea sa clasică, *Paleografia greacă* (Paris, 1708). El a fost, de altfel, și cel care a dat numele acestei ramuri științifice. Practic, Mabillon a fost cel care a pus bazele studiului științific al paleografiei latine, în timp ce lui Mountfacon îi revine un rol similar în ceea ce privește paleografia greacă. Ulterior cercetarea a evoluat, fiind aprofundată metodologia și descifrându-se grafeme dificile, dar aspectele fundamentale ale științei au rămas aceleași. Având în vedere că paleografia se caracterizează prin limba în care sunt scrise textele, prin materia prin care sunt scrise și prin grafia utilizată, este explicabil de ce există numeroase paleografii. Multe dintre acestea sunt ilustrate în manuale speciale, devenite clasice. În ceea ce privește transcrierea textelor, în cele mai multe paleografii s-a ajuns la sisteme acceptate de majoritatea editorilor de texte. Cercetătorii sunt de acord asupra faptului că cele mai mari greutăți întâlnite sunt în domeniul grafiei, nu atât acelea legate de citit, cât cele legate de transcriere. Aceasta cere bogate cunoștințe de gramatică, datorită faptului că adesea aceleași grafeme (semne sau litere) nu corespund consecvent acelorași foneme (sunete). De aici decurge faptul că istoria scrisului este sarcina principală a paleografului, de care se leagă transcrierea textelor. Pe lângă această parte în care se încadrează orice paleografie, în fiecare din acestea există caracteristici proprii care se diferențiază unele de altele. De paleografie mai țin și vechea tahigrafie (provenită de la termenul grec *tahios* care înseamnă *iute* sau *repede*), din care a evoluat moderna stenografie (provenită de la echivalentul în limba greacă a termenului *strâmt, îngust*), respectiv semiografia (de la *semn, figurație*), care se ocupă de studiul notațiilor muzicale. Tot din paleografie s-au desprins papirologia și codicologia.

În spațiul românesc au fost folosite cu precădere două tipuri de paleografie: latină (pentru regiunile de la vestul arcului carpatic, aflate în sfera de influență culturală a Occidentului), respectiv chirilică (pentru zona est-carpatică situată în spațiul cultural greco-slav ortodox).

Dintre numeroasele câmpuri ale acestui domeniu, paleografia latină poate fi cea mai importantă. Preocuparea în legătură cu scrierile vechi latinești a apărut în Evul Mediu și a fost legată de proprietatea feudală și de relațiile externe. Mai mult decât această preocupare juridică, cu scopuri pur practice, au reprezentat cercetările filologice începute în secolul al XV-lea. Ele tindeau să restabilească textul corect al operelor literare clasice, deoarece aceste texte, ca urmare a transmiterii lor în numeroase copii, au ajuns pe alocuri să fie denaturate. Critica textelor și îndreptarea lor i-au determinat însă pe umaniști să se ocupe de datarea manuscriselor vechi studiate de ei. În acest scop însă, ei au trebuit să încerce o clasificare a diverselor feluri de scriere întâlnite în codice și să studieze materialele de scris utilizate de ele. Legat de datare însă, trebuie spus că deși paleografia poate fi folosită în datarea documentelor, utilitatea ei în acest sens este una relativ limitată. În general, specialiștii moderni consideră că datarea manuscriselor cu ajutorul paleografiei trebuie folosită doar în ultimă instanță, fiind necesară o marjă de minim 50 de ani (sau chiar mai mult, după alte păreri) în interpretarea informațiilor obținute prin această metodă. Alte opinii sunt și mai radicale. Astfel, conform lui William Schniedewind, specializat în studii biblice, paleografia ajunge deseori să recurgă la argumentații de tip circular din cauză că informațiile insuficiente nu permit formularea unor concluzii certe în privința datării.

Conexiunea dintre Umanism și Reformă, cu toate implicațiile ei, a avut printre consecințe faptul că metodele de critică a textelor au fost aplicate și în studierea manuscriselor Bibliei. Faptul că teologia, care domina științele în perioada feudală, a adoptat metodele filologice a avut ca urmare că până în secolul al XVII-lea, exigența unei orientări paleografice mai simple a putut să devină o cerință generală în științele istorice. Așa cum am menționat, prima încercare de sistematizare a cunoștințelor acumulate i-a aparținut lui Jean Mabillon, de la centrul de cercetări din Paris (St. Maur). El a utilizat argumente paleografice care puteau fi dobândite prin clasificarea scrierilor și prin reconstituirea dezvoltării scrierii. A studiat în primul rând scrierea din documente, din care cauză din vremea sa paleografia a și devenit un capitol al diplomaticii. Bernard de Mountfacon s-a preocupat mai mult de scrierea folosită în codice, dar și-a extins cercetarea și asupra datărilor, asupra rolului scribilor, asupra istoricului bibliotecilor care păstrau manuscrisele. A arătat importanța circulației manuscriselor și a încercat identificarea fiecărei școli de scriere, a fiecărui scriptoriu în parte, punând astfel și bazele codicologiei. Odată cu descoperirile făcute de amatorul de antichități Scipione Maffei la Verona, paleografia latină și-a extins cercetarea și asupra manuscriselor autentice din epoca romană și medievală timpurie. Bazându-se pe acest material și împotriva tezei lui Mabillon, Maffei a demonstrat că dezvoltarea scrierii latine a fost în esență unitară încă din perioada migrațiilor. Așa-numitele *scrieri naționale* nu sunt sisteme deosebite de scriere, ci variante ale scrierii latine care au luat naștere ca urmare a unor condiții istorice diferite. Maffei a arătat că paleografia trebuie să se ocupe de istoria dezvoltării scrierii latine. De la aceasta provin noțiuni care se folosesc și în prezent. Spre exemplu, termenii de majusculă, minusculă sau cursivă servesc și astăzi pentru indicarea tipurilor de bază ale scrierii. În perioadele de început (secolul al XVIII-lea) au existat și curente care au împiedicat dezvoltarea normală a paleografiei. Spre exemplu, așa-numitul *linneismus graphicus* care a încercat să grupeze scrierile pe baza unor criterii pur formale într-un sistem de clasificare asemănător cu cel aplicat de Linné în botanică. Din secolul al XIX-lea s-au pus bazele cercetării prescurtărilor și a palimpsestelor. Dezvoltarea generală a societății și apariția curentului pozitivist în știință au permis acum paleografiei să-și formeze un domeniu propriu de activitate o dată cu pierderea importanței practico-juridice a documentelor care au căpătat o valoare exclusiv istorică.

Conform diferitelor perioade istorice au fost întrebuințate mai multe tipuri de scriere. Din alfabetul latin s-au dezvoltat scrierile occidentale și nordice, precum și scrierea secretă a preoților nordici (runele). În Evul Mediu timpuriu formele literelor au fost tratate arbitrar. Pe

lângă scrierea originară, constând numai din litere mari sau majuscule, apar prin scurtare și simplificare litere mici corespunzătoare, minusculele. Pe lângă alfabetul capital cu litere drepte și unghiulare, apare cel uncial, cu litere de forme rotunjite și libere. Pe lângă scrierea verticală, intră în uz și cea cursivă sau aplecată. Perioada gotică, introduce, pe lângă scrierea uncială, scrierea întreruptă, fracturată sau texturată. Scrierea a devenit tot mai greu de citit, de recunoscut, din care cauză a fost simplificată în Renaștere, când s-a reintrodus vechiul alfabet latin. Un moment crucial în evoluția scrisului l-a reprezentat apariția tiparului (1440).

Scrierea epigrafică capitală, formată din majuscule, a fost folosită de antichitatea romană. Pentru textele solemne se recurgea la scriere capitală, monumentală, cu litere îngrijite și elegante. Inscripțiile de importanță secundară erau săpate *actuaria* sau *rustica* (o scriere capitală cu litere mai înguste și mai înalte, lucrate în grabă). Denumirea de capitală își are originea în Evul Mediu timpuriu, când această scriere era întrebuințată la caligrafierea titlurilor, inițialelor sau primelor rânduri. În Evul Mediu scrierea capitală epigrafică a fost utilizată la alcătuirea codicelor.

În secolul I d.Hr. era folosită de romani în scrisori, acte, exerciții, scrierea cursivă. În faza inițială, s-a format prin simplificarea și chiar legarea unor litere ale scrierii capitale *actuaria*, rămânând însă în esență o scriere majusculă. De la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea a dobândit un caracter pronunțat minuscul.

Scrierea merovingiană sau franco-galică s-a format pe baza cursivei minuscule romane în Galia în timpul dinastiei merovingiene. A fost principala scriere utilizată pe teritoriul regatului franc în secolele VII-VIII. S-a dezvoltat în patru centre monastice: Luxeuil, Laon, Corbie și Chelles. Dintre acestea, cea mai reprezentativă este cea de la Luxeuil. Scrierea merovingiană este greu lizibilă, lipsită de grație, cu literele înghesuite cu cozi prelungite și ligaturi numeroase. Un aspect asemănător îl au scrierile vizigotă și longobardă (cu originea în ducatul de Benevento, de unde și denumirea de beneventină), apărute în aceeași perioadă. Cele două au însă un aspect mai îngrijit în comparație cu cea merovingiană.

Scrierea carolingiană este și ea o scriere minusculă, de unde denumirea de minusculă carolingiană. Are litere rotunde, drepte, trasate cu precizie și eleganță, ce-și menține trăsăturile individuale și când sunt legate între ele. A apărut în secolele VIII-IX în nord-estul Galiei și nordul Italiei. În secolul al IX-lea, sub influența scrierii carolingiene, cea merovingiană a devenit mai caligrafică și îngrijită.

Scrierea insulară irlandeză și anglo-saxonă s-a format în secolele VI-VII sub influența uncialei și semiuncialei continentale. În secolele IX-XI varianta timpurie cu litere rotunjite este înlocuită de varianta târzie cu litere mai ascuțite și cursive. Din secolul al X-lea, sub influența minusculei carolingiene, are litere puțin mai ascuțite.

Scrierea italiană s-a format în Evul Mediu pe baza minusculei romane și a uncialei. Este folosită mai ales la documente și codice. Un tip al său, folosit în secolele VII-XII, este scrierea curială, utilizată de cancelaria curiei pontificale și de notarii italieni. Varianta mai veche are litere mari, late, cu cozi prelungite, iar varianta mai nouă, sub influența minusculei carolingiene, are litere mai mici și mai rotunde.

Scrierea gotică are litere cu aspect unghiular, de linii frânte și este copiată din manuscrisele secolelor XIV-XV, care foloseau variante naționale ale scrierii minuscule carolingiene. Scrierea gotică timpurie mai poartă și numele de *lettre de forme* sau *textur* (în Germania), pentru că pagina lasă impresia unei țesături. A evoluat spre o formă mai simplificată numită *factur*. Alt tip a fost *lettre de somme*. Scrierea de carte este acea scriere caligrafică, îngrijită, cu efect estetic, folosită la redactarea codicilor. Scrierea volatică este scrierea gotică târzie folosită în bulele papale.

Interferențele între cele două forme de bază ale scrierii gotice (*textualis*, respectiv cursiva gotică, executată rapid, fără întrerupere și fără ligaturi) au dus la apariția scrierii

bastarde, folosită la copierea cărților. La începutul secolului al VI-lea, în Germania s-a format scrierea *factur*, menționată anterior, din scrierile *textualis* și bastardă. Aceasta se caracteriza prin faptul că era bogat ornată.

La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, a apărut la Florența scrierea umanistă, cu trei variante: *anticva* a înlocuit gotica în tipărituri. Simplificată, ea formează cursiva umanistă, uzuală, clară, elegantă, înclinată spre dreapta. Scrierea de cancelarie derivată din cursivă are literele mari, rotunde, uneori legate și înclinate spre dreapta.

O schemă simplificată a modului în care au evoluat diversele tipuri de scriere minusculă latină, de la scrierea epigrafică capitală folosită de romani până la formele moderne poate fi consultată în cele ce urmează:

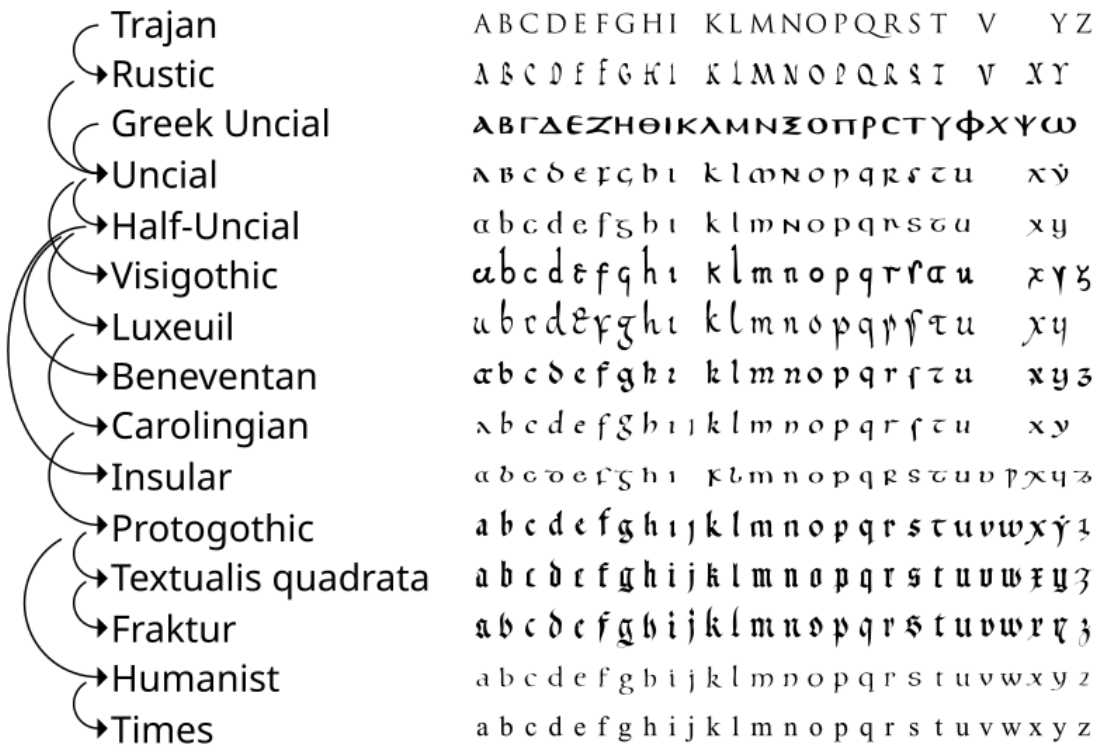

Figura 1. Evoluția diverselor tipuri de alfabet latin
(https://en.wikipedia.org/wiki/Handwriting_script#/media/File:Evolution_of_minuscule.svg)

Se pot întâlni o serie de scrieri care, din motive de economie, să folosească o serie de procedee relativ simple și cunoscute astăzi. Cel mai comun dintre acestea este prescurtarea. Pot fi deosebite mai multe tipuri de prescurtări: prin inițială, prin suspensie (rămâne partea de început a cuvântului) sau prin contracție (se scoate mijlocul cuvântului). Un alt procedeu este îmbinarea, în acest caz litere învecinate făcând corp comun (spre exemplu A și E care devin Æ). Tot în registrul acestor procedee, trebuie menționate înscrierea literelor unele în altele, suprascrierea (litera lipsă este pusă sus), ligatura și monocondilul (cu litere scrise într-un duct continuu).

Așa cum am menționat încă de la început, cealaltă ramură relevantă a paleografiei în ceea ce privește spațiul românesc, este cea chirilică.

Alfabetul chirilic, derivat din cel glagolitic și adoptat de scrierea slavonă, a fost utilizat și el sub două aspecte: de mână și de tipar, respectiv mare și mic. Alfabetul chirilic de mână are numeroase variante. Cele mai la îndemână pentru noi și mai reprezentative exemple ar fi: *Psaltirea Scheiană* din 1482 (în care apare și forma glagolitică), cea mai veche scrisoare particulară din 1521 și cel mai vechi act de cancelarie emis de Mihai Viteazul în 1600. Ca și în alfabetul grecesc, literele alfabetului chirilic au și valoare de cifre. Pentru a ne da seama de această valoare, li se adaugă deasupra sau înainte anumite semne speciale. Ca și la folosirea alfabetului latin, există aproximativ aceleași particularități. Cele mai obișnuite sunt abrevierile și ligaturile. Pentru ca cititorul să fie prevenit asupra abrevierilor, cuvântul era însoțit de semne speciale ca *titula* (*tilda* sau *titla* ~). Printre procedeele întâlnite regăsim prescurtarea, suspensia, contracția, subscrierea, monograma, înscrierea, ligatura, monocondilul, semnătura în cartuș, respectiv scrierea cu caturi. Prescurtarea prin sigle se folosea deseori cu două litere. În cazul subscrierii unele litere se elimină, iar altele sunt scrise deasupra. Un exemplu în acest sens este E=GE=GHE=Ghenarie=Ianuarie). În cazul monogramei, literele unui cuvânt mai uzual, nume propriu, ale unei semnături sau invocații sunt scrise legate între ele după un anumit sistem în așa fel încât literele să poată fi citite normal. În spațiul românesc, monograma este obișnuită în semnăturile domnilor Țării Românești, mai târziu fiind utilizată și în Moldova. Literele înscrise se practicau mai mult în inscripții, dar nu lipsesc nici în codici, mai ales în literele ornate, adesea fiind socotite drept monograme. În cazul semnăturii în cartuș, ea apare în spațiul românesc în secolul al XVI-lea, când domnii încep să semneze personal actele. Semnătura apare ori peste începutul monogramei de subscriere, ori sub ea. Pentru a-i da un caracter mai solemn, în mijlocul monogramei se creează un loc liber în formă de sul desfășurat, în care domnul va semna. Scrierea cu caturi apare din secolul al XVIII-lea, când începe utilizarea scrierii cursive pe mai multe rânduri deodată. Aici nu mai e vorba de înscrierea unor litere, ci de suprapunerea pe două-patru rânduri de litere, silabe și chiar cuvinte întregi. Citirea acestora este anevoioasă, trebuie urmărit atât traseul condeiului, cât și sensul cuvintelor.

La început, scrierea era continuă (*scriptura continua*), cuvintele și literele nefiind despărțite unele de altele. Ulterior, s-au despărțit cuvintele și a început să se introducă punctuația. Reguli precise s-au stabilit foarte târziu, iar semnele întrebuințate sunt foarte variate. Trebuie menționat, de asemenea, că în textele chirilice românești accentele au o valoare foarte relativă.

Un rol important în alcătuirea cărților îl aveau corectorii. În *Psaltirea Scheiană*, spre exemplu, apar mai multe corecturi, însă cu toate acestea au rămas mai multe greșeli neobservate. Corectura sau colaționarea se făcea și pentru diplome sau acte de cancelarie. Dittografia, literă de prisos, se expuncta și astfel nu era luată în considerație la citit. Aplografia (omisiunea) se corecta prin adăugirea necesară sau se arăta în mod expres ce se adăugase.

Una dintre problemele de importanță deosebită care trebuie abordate cu privire la paleografia în spațiul românesc este cea a transcrierii textelor chirilice. Folosirea generală a alfabetului latin punea automat întrebarea modului de transcriere. Acesta a rămas până în prezent un subiect controversat, privit de fiecare specialist prin prisma domeniului său.

Au fost folosite până acum trei mari grupe de metode în edițiile textelor. Primul tip îl reprezintă edițiile paleografice sau fotomecanice. Acestea presupun reproducerea întocmai a textului original cu corecturi, fără completări, fără ortografie. Edițiile filologice, în schimb, recurg la reproducerea textului în mod critic, prin stabilirea autenticității și confruntarea izvoarelor. În sfârșit, edițiile ortografice țin seama de critica filologică, dar reproduc textul după regula ortografică actuală.

Aceste metode se pot aplica la texte scrise în același alfabet, urmând să fie rezolvate numai problemele de istoria limbii. Schimbarea alfabetului, cum e cazul nostru, pune problema fonetismului limbii.

Au fost încercate diverse metode. Una este reproducerea în facsimil prin mijloace fotomecanice a textului chirilic. O altă metodă este reproducerea întocmai prin mijloace tipo-mecanice. Din păcate, aceste două modalități sunt utile numai specialiștilor, pentru ceilalți textul rămânând inaccesibil. Metoda reproducerii în transliterație complexă are la bază faptul că fiecare literă chirilică are corespondent latin. Acolo unde acesta lipsește se creează semne alfabetice diacritice, se păstrează semnul chirilic sau se creează semne analfabetice ca iericul și paiericul. Iericul este semnul care îl înlocuiește pe h (ier) interconsonantic, paiericul înlocuiește același semn final (k.. M.. Г.. = *cămp* sau *câmp*), dublu gama (ГГ) influență net grecească.

Transliterația simplificată folosește pentru semnele fără corespondent litere latine cu cele mai simple semne diacritice, apelându-se și la studiul limbii, deci spațial interpretativ. Această metodă este folosită și de Arhivele Statului. Transliterația nu rezolvă transcrierea, dă o lectură aproximativă, de vreme ce literele chirilice aveau în textele noastre valoare schimbătoare. O altă metodă este reproducerea cu caractere chirilice de tipar și în transcriere latină. Din punct de vedere grafic nu rezolvă alfabetul, se poate confrunta cu textul în chirilică. Per ansamblu, este costisitor și fără avantaje simțitoare. Reproducerea în facsimil și în transliterație latină nu rezolvă greutățile provocate de prescurtări, lectura rămânând greoaie. Transcrierea interpretativă este transcrierea în mod unitar a textului studiat din punctul de vedere al limbii. Ea este adecvată la actele diplomatice și obligatorie pentru textele cu circulație permanentă.

Cercetătorii au ajuns la concluzia că facsimilul ne rezolvă problemele studiului limbii, iar transcrierea interpretativă este accesibilă publicului.

Alte probleme referitoare la texte sunt legate de existența falsurilor. Expertiza tehnică și grafometria pot depista formele particulare sau false ale documentelor. Există falsuri formate impuse de accidentele textelor, falsuri parțiale în care intervenția ulterioară este ușor de depistat și falsuri totale. Ultimele pot fi de epocă sau ulterioare.

Concluzionând, putem afirma că studiul paleografiei este esențial în codicologie, diplomatică, legat de numismatică, sigilografie și aduce un ajutor primordial istoricului cercetător indiferent de specializarea pe epocă, de la antichitate la contemporaneitate.

BIBLIOGRAPHY

Bogdan Damian P., *Paleografia slavo-română. Tratat și Album*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1978.

Jakó Sigismund, Manolescu Radu, *Scrierea latină în Evul Mediu*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1971.

Nongbri Brent, ”The Use and Abuse of P52: Papyrological Pitfalls in the Dating of the Fourth Gospel”, *Harvard Theological Review*, 98, 2005, pp. 23-48.

Olteanu Virgil, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992.

Schniedewind William N., ”Problems of Paleographic Dating of Inscriptions”, în Levy Thomas, Higham Thomas (eds.), *The Bible and Radiocarbon Dating: Archaeology, Text and Science*, London, Routledge, 2005.

Turner Eric G., *Greek Manuscripts of the Ancient World*, 2nd edition, London, Institute of Classical Studies, 1987.

https://en.wikipedia.org, accesat la 28 noiembrie 2024 (pentru imagini).